

Voor Isla en Issy

Spectrum maakt deel uit van Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv
Amstelplein 34
1096 BC Amsterdam

© 2026 Jonathan Fennell

© 2026 Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Amsterdam

Eerste druk september 2026

Oorspronkelijke titel: *Collapse*

Oorspronkelijke uitgeverij: Viking, Penguin Random House

Vertaling: Jan Wynsen

Ontwerp omslag: DPS Design & Prepress Studio

Omslag beeld: Sino-Japanese War circa 1931: Japanese troops in Manchuria (north east China).

(Photo by Three Lions/Getty Images)

Opmaak: Crius Group, Hulshout

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

ISBN 978 90 0037545 5

ISBN 978 90 0037546 2 (e-book)

NUR 686

www.spectrumboeken.nl

Inhoud

<i>Lijst van figuren</i>	9
<i>Lijst van tabellen</i>	11
<i>Lijst van kaarten</i>	12
<i>Lijst van afbeeldingen</i>	13
Inleiding: Het verdriet van China	17
Deel één: Aanval op de status quo	37
1 Revolutie	39
2 Destabilisering	79
3 Wanorde	118
4 Ontaarding	155
Deel twee: Beschavingscrisis	207
5 Escalatie	209
6 De legitimeitsval	254
7 Rampspoed	307
8 Radicalisering	352
Deel drie: Instrumenten van verwoesting	403
9 Strategische fundamenten	405
10 Grenzen	466
Deel vier: De schaduw van de apocalyps	527
11 Geen grenzen	529
12 Het dunne vernis der beschaving	558

13	Totalisering	590
14	Mondiale en totale oorlog	640

Appendices		659
Appendix 1: Over het bronnenmateriaal		661
Appendix 2: Defensie-uitgaven van de grote mogendheden, 1931 tot 1940		669

<i>Dankwoord</i>		671
<i>Noten</i>		678
<i>Selectieve bibliografie</i>		749
<i>Register</i>		777

Lijst van figuren

1.	Veranderingen in ‘bereidheid om te vechten’ onder de Japanners (moreel; naar verhouding), 1931 tot 1947.	86
2.	Variatie in percentage van de Italiaanse consumentenprijsindex (CPI) voor gezinnen van arbeiders en werknemers, 1924 tot 1942.	101
3.	Aantal ziektegevallen bij Duitse troepen in actieve dienst, per duizend man, oktober 1934 tot september 1939.	202
4.	Toename in procenten van defensie-uitgaven van de grote mogendheden, 1932 tot 1940 (in miljoenen, in de eigen munteenheid).	214
5.	Strategische situatie van de grote mogendheden: potentiële zelfvoorzienendheid in oorlogstijd in essentiële grondstoffen, 1934.	230
6.	Beoordeling van het moreel onder de Franse troepen volgens de contrôle postal, september 1939 tot april 1940.	261
7.	Prijzen, lonen en inkomens in Groot-Brittannië, september 1939 tot juli 1945.	271
8.	Soldaten in actieve dienst van het Rode Leger; aantal ziektegevallen per kwartaal, per duizend man, 1939 tot 1945. NB: de y-as is ondersteboven weergegeven.	282
9.	Veroordelingen door een krijgsraad wegens ernstige misdrijven van soldaten in het Rode Leger, 1936 tot 1940.	284
10.	Duitse <i>Feldheer</i> , aantal ziektegevallen per duizend manschappen, september 1939 tot januari 1942. NB De y-as is ondersteboven aangegeven.	311
11.	Beoordeling van het moreel onder de Franse troepen volgens de contrôle postal (CP), 10 mei tot 13 juni 1940.	315
12.	Bouw en verliezen van Britse, Geallieerde en neutrale koopvaardijsschepen (alleen voor droge ladingen), september 1939 tot december 1941.	362
13.	Doden en gewonden door luchtbombardementen in China, Groot-Brittannië, Duitsland, de Sovjet-Unie, Italië, Frankrijk, Japan en Spanje, 1937 tot 1945.	379
14.	Aantal ziektegevallen per maand onder piloten (officieren en onderofficieren) van de Regia Aeronautica, per 1000 man, januari 1940 - december 1941.	416

Inleiding: Het verdriet van China

Chi Pang-yuan schrok wakker van het luchtalarm – eerst een langgerekt geloei en daarna twee kortere signalen. In de verte hoorde ze het geronk van naderende vliegtuigen. Toen ze uit het raam keek, zag ze branden aan de horizon opblaaien; het doffe geluid van explosies dreunde in haar oren. Nanjing werd opnieuw aangevallen. Terwijl ‘witte kalk’ uit de lucht neerdaalde, lag ze in haar eentje in bed te luisteren naar het gerammel van de raamsluitingen in de herfstbries. Het contrast tussen wat normaal en wat abnormaal klonk, was vreemd. Ze was nog maar dertien, maar het ‘bloederige zwaard van de oorlog’ had haar al van haar kinderjaren gescheiden.

In de weken na het ‘Incident bij de Marco Polobrug’, dat tot een ernstige escalatie van de vijandelijkheden tussen Japan en China had geleid, was Beijing ingenomen en Shanghai in een slagveld van moderne stedelijke oorlogvoering veranderd. Terwijl Japanse troepen in oktober 1937 oprukten naar Nanjing, de hoofdstad van Nationalistisch China, waren Pang-yuan en haar familie de enigen die nog in hun straat woonden – de stad was grotendeels uitgestorven.

Elke ochtend zag ze hoe haar vader – Chi Shiying, een hoge functionaris in Chiang Kai-sheks regering – naar zijn werk vertrok. Ze liep dan een tijdje achter hem aan, door straten waarin flarden papier en kleding in de wind rondwarrelden – lege straten, maar gevuld met dreiging. Sommige van haar burens waren zó overhaast vertrokken dat ze waren vergeten de deuren en ramen af te sluiten, die nu luidruchtig klapperden als het waaide.

Half oktober was duidelijk geworden dat Nanjing zou vallen en dat ook het gezin Chi de stad zou moeten verlaten. Pang-yuans vader zorgde voor treinkaartjes, waarmee ze naar Wuhu aan de rivier de Yangtze zouden reizen. Vandaar zouden ze verder stroomopwaarts varen, naar de veiligheid van Wuhan, de nieuwe zetel van de nationalistische regering. Aangekomen op het station zagen ze hoe duizenden reizigers zich verdrongen op de perrons, die lagen bezaaid met beddengoed en bagage. Het station was één ‘kokende ketel van gegil en geschreeuw’.

Samen met haar drie jongere zusjes werd Pang-yuan door een coupéraam in een van de wagons getild. Haar moeder Pei Yuzhen, die slechts drie dagen voor het uitbreken van de gevechten een kind ter wereld had gebracht, werd in een hoekje geperst, waar ze half kon liggen, half zitten. Er was geen centimeter ruimte meer over. Zelfs het dak van de trein was bedekt met mensen die wanhopig uit Nanjing wilden ontsnappen. Het gezin Chi maakte nu deel uit van een menselijke vloedgolf van zo'n 95 miljoen zielen (de grootste menselijke migratie in de geschiedenis) die door de oorlog in het noorden van China in gang was gezet.

Traag kroop de trein in de richting van Wuhu. Toen hij door de eerste tunnel reed, hoorden de passagiers boven hun hoofd luid geschreeuw terwijl vluchtelingen van het dak van de trein werden geveegd. Ze konden niets voor deze ongelukkigen doen. De reis veranderde in een kat-en-muisspel tussen Japanse jachtvliegtuigen in de lucht en de trein ver daaronder, die telkens weer zijn toevlucht in tunnels moest zoeken. Kort na het vallen van de avond bereikten ze de Yangtze, waar ze een nieuwe vorm van chaos zouden aantreffen. Door het voortdurende gevaar van luchtaanvallen voeren de stoomboten op de rivier alleen bij nacht; op de kades mocht geen enkel licht worden gebruikt, en de loopplanken werden slechts beschenen door een paar zwakke lampjes.

De mensenmassa drong zich op aan de beschikbare boten. Het gezin klauterde aan boord van een vaartuig, maar in het gedrang om de overbevolkte boten te bereiken, vielen veel mensen in het water. De loopplank van Pang-yuans boot bezweek onder het gewicht van de mensenmassa, waardoor nóg meer vluchtelingen in de rivier belandden. Terwijl de boot zich van de kade verwijderde, hoorde Pang-yuan het geschreeuw van mensen die overal om haar heen verdronken en van moeders en vaders die om hun kinderen riepen.

De dagen daarna boden weinig respijt. Overdag schuilde de boot onder bomen langs de rivieroever, 's nachts stoomde hij traag stroomopwaarts. In de krappe en ongemakkelijke omstandigheden aan boord begon de gezondheid van Pang-yuans moeder te verslechteren. Zij had in Nanjing een zware bevaling doorstaan en begon nu hevig te bloeden. Te midden van de opeengepakte mensenmassa op de stoomboot probeerde het gezin de situatie voor haar zo comfortabel mogelijk te maken. Al hun onderkleding werd gebruikt in een poging om het bloeden te stoppen, maar in de derde nacht aan boord raakte ze in coma.

Ook met Pang-yuans anderhalf jaar oude zusje, Jingyuan, ging het niet goed. In paniek vanwege de situatie van haar moeder was het meisje, dat pas had leren lopen en nog de borst kreeg, op zoek gegaan naar wat aandacht. Die aandacht kreeg ze van talloze andere passagiers, samen met het voedsel dat ze bij zich hadden. Tegen de tijd dat het gezin in Wuhan aankwam, was het meisje onophoudelijk aan het overgeven. Beide patiënten werden met spoed naar het ziekenhuis gebracht. Bij de kleine Jingyuan werd een acute maag-darminfectie vastgesteld, waarna ze op de kinderafdeling werd opgenomen. Haar moeder werd meteen naar de intensive care gebracht.

Twee dagen later werd Pang-yuan wakker door het geluid van huilende mensen. Haar zusje was gestorven nadat ze was veranderd in weinig meer dan 'een zak botten'; haar lieve gezichtje was 'sneeuwwit' geworden. De katholieke non die als verpleegster in het ziekenhuis werkte, sloot de oogleden van het kind en vroeg Pang-yuan om de kamer te verlaten terwijl zij het lijfje in een witte deken wikkelde. Angstig en ontroostbaar strompelde Pang-yuan naar het andere uiteinde van het hospitaal om haar moeder op te zoeken, maar 'ze herkende mij niet meer'. Het wachtende gezin werd door een arts gewaarschuwd: 'U moet zich voorbereiden (...). Er is weinig hoop', want haar moeder balanceerde op het randje van de dood.

Pang-yuans vader stortte vrijwel helemaal in, maar haar moeder haalde het en herstelde uiteindelijk. Terwijl de tranen over zijn wangen rolden en hij door zijn verstijfde kinderen werd omringd, drong het tot de vader door dat het lot van zijn gezin en dat van zijn land onverbrekkelijk met elkaar verstrengeld waren geraakt. 'Ons land is verloren en ons gezin is uiteengeslagen!' snikte hij. Terwijl de Chi's de kleine Jingyuan begroeven, werd de nietsontziende strijd om de hegemonie over Azië weerspiegeld in het lijden en verdriet van één klein gezin.

Het Chinese volk kon niet ontsnappen aan het lot van China. De bombardementen die eerder Nanjing hadden getroffen, waren nu op Wuhan gericht. Het overbevolkte stadscentrum werd met de grond gelijk gemaakt. In een wanhopige poging om de stroomopwaartse opmars van de Japanners over de Yangtze te stoppen, brachten de Chinezen 'achttien schepen en een groot aantal zeilboten tot zinken' om de rivier te blokkeren. Al het mogelijke werd gedaan om de toegangswegen naar Wuhan te verdedigen, want het ging om de grootste industriestad die nog in handen van de nationalisten was. Op de ochtend van

13 december vernamen de mensen in Wuhan dat Nanjing was gevallen, waarna de voormalige hoofdstad door een orgie van verkrachtingen en teugelloos geweld was overspoeld. China was dicht bij de totale ondergang.¹

Een binnenlandse tsunami

Vijf maanden later, in mei 1938, stapte de nationalistische leider Chiang Kai-shek aan boord van een vliegtuig om de stad Zhengzhou in Centraal-China te bezoeken. Afgezien van één belangrijke overwinning bij Tai'ezhuang was de situatie waarmee de nationalistische regering werd geconfronteerd sinds december amper verbeterd. Na de val van Nanjing en het blokkeren van de Yangtze was Zhengzhou nu van groot strategisch belang. De stad lag op een cruciaal spoorwegknooppunt, waar de noord-zuidlijn tussen Beijing en Hankou kruiste met de belangrijkste oost-westroute van het land, de Longhai-spoorlijn.

De verovering van Zhengzhou door de Japanners zou een extra toegangsweg vanuit het noorden naar de tijdelijke hoofdstad van de nationalisten openen en het hart van China blootstellen aan Japanse veroveringen en wrede daden. Chiang en zijn generaals bevonden zich in een wanhopige situatie, want na een jaar van verbitterde gevechten wees alles erop dat de verzetsoorlog tegen Japan gedoemd was te mislukken.

Chiang riep zijn belangrijkste adviseurs bijeen, en te midden van verhitte debatten deed Cheng Qian, bevelhebber van de 1e Militaire Regio (die het centrale stroomgebied van de Gele Rivier omvatte, de regio waarin ook Zhengzhou lag) een gewaagd voorstel: de beste en enige optie die de nationalisten nog hadden, was het doorsteken van de dijken langs de Gele Rivier. De opmars van de Japanners zou niet door manschappen worden gestuit, maar door water. Omdat de vijand zich inmiddels op 40 kilometer van Zhengzhou bevond, gingen Chiang en zijn ondergeschikten akkoord met het voorstel; de dijken langs de grote Gele Rivier – ‘het verdriet van China’ – zouden worden doorbroken.²

Het was makkelijker om het plan te bedenken dan uit te voeren. De dijken torenden hoog boven het omringende platteland uit en waren opgebouwd uit rotsen en puin waarboven talloze lagen van aarde waren aangestampt. Een leger arbeiders wijdde zich aan het onderhoud van de dijken, dat ze als ‘een bijna heilige taak’ opvatten.³ De eerste twee pogingen om de dijken door te steken mislukten. Toen de tijd begon te dringen kregen soldaten van de 8e Chine-

se Divisie het bevel om het opnieuw te proberen bij Huayuankou. Ze vielen de dijken aan met de nietsontziende energie van de wanhoop en gebruikten schoppen, pikhouwelen, hakken, boren en mokers. Geleidelijk aan wisten ze de solide waterkering te ondermijnen. Op de vroege ochtend van 9 juni begon het water te stromen – aanvankelijk traag en daarna steeds sneller, totdat een woeste stroom door de dijk barstte.

Door de kracht van het water veranderde het gat in de dijk allengs in een gapende opening van meer dan honderd meter lengte. De hoofdstroom van de rivier liep nu niet langer naar het oosten maar naar het zuidoosten en begon zich een weg te banen door het vlakke en vruchtbare laagland van de provincie Henan. Nu driekwart van zijn debiet buiten de oorspronkelijke rivierbedding was getreden, veranderde de Gele Rivier in een twee meter hoge muur van water – een binnenlandse tsunami. Niemand was hierop voorbereid. Om te voorkomen dat de Japanners lucht van het plan zouden krijgen, was de burgerbevolking amper gewaarschuwd. De vloed rukte met een gemiddelde snelheid van 16 kilometer per dag op en zette alles op zijn weg onder water (zie kaart 1).⁴

De watervloed overstroomde reusachtige stukken vruchtbaar akkerland in de provincies Henan, Anhui en Jiangsu, waarna hij uitmondde in de rivier de Huai He en de grote meren ten noorden van Jiangsu. Geconfronteerd met de gevolgen van een ingreep in het landschap die waarschijnlijk méér verwoesting heeft aangericht dan enige andere oorlogshandeling in de wereldgeschiedenis, probeerden de Chinese burgers in het gebied hun kinderen en bejaarden te redden. Ze trachtten ook hun werktuigen, graanvoorraden, vee en andere bezittingen in veiligheid te brengen, maar ze hadden simpelweg niet genoeg tijd.⁵

Volgens historicus Hans van de Ven kwamen naar schatting 800.000 mensen direct om het leven en werden 4 miljoen mensen (meer dan een vijfde van de bevolking van het getroffen gebied) verdreven. In totaal besloeg de overstroming een regio van zo'n 54.000 vierkante kilometer, de omvang van Kroatië, en verwoestte de oogst van dat jaar en nog vele jaren daarna – waarmee ze in hoge mate zou bijdragen aan de grote hongersnood in de provincie Henan in 1942 en 1943, waarbij twee tot vier miljoen mensen de hongerdood stierven en twee tot drie miljoen anderen op de vlucht sloegen.⁶

De omvang van de ramp en de ellende die hij veroorzaakte, tarten elke verbeelding. In een oorlog die al werd gekenmerkt door een eindeloze reeks ongekende wrede daden, waaronder genocide op industriële schaal, was het doorsteken van de dijken van de Gele Rivier ongetwijfeld een van de meest gruwelijke.⁷